

Josip Parat

(Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod)

SEDITION I *ΣΤΑΣΙΣ*: TACIT I KASIJE DION O POBUNI PANONSKIH LEGIJA 14. G.

UDK 904:355(497.5)(091)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 9. 4. 2016.

Među grčko-rimskim autorima koji su ostavili pisani trag o pobuni panonskih legija g. 14. najpodrobniji su Tacit i Kasije Dion. Umnogome različita, dva vrela upućuju na slična pitanja što proizlaze iz ove epizode. Relevantni ulomci stavljaju se u kontekst dviju monografija kojima pripadaju. Traže se moguće podudarnosti i razlike. Ispituje se što se iz njih može doznati o vojno-političkim pogledima dvojice pisaca. Pokušava se razaznati utjecaj ranijeg povjesništva i je li mlađi autor preuzimao građu od starijeg.

Ključne riječi: Tacit, Kasije Dion, Panonija, historiografija, rimska povijest, rimska vojska.

1. Uvod

Rimski pisac i časnik Velej Paterkul zabilježio je da je posljednjih dana Augustove vladavine (27. pr. Kr. – 14. po Kr.) carev posinak Tiberije imao otputovati u Ilirik (II, 123).¹ Trebalo je, tvrdi Velej, u miru učvrstiti ono što je ratom bilo podvrgnuto. I doista, Rim je malo prije toga uložio silan napor kako bi smirio i sasvim podložio krajeve između Drave i Jadrana. Borbe su okončane 9. po Kr., August i Tiberije proslavili su trijumf, a ovi predjeli napokon su čvrsto ukotvljeni u rimsku upravu. Našavši se tako koncem ljeta g. 14. na putu u Ilirik, Tiberije je primio obavijest o princepsovoj smrti. Po majčinu nalogu obustavio je putovanje, smjesta se vratio u prijestolnicu i vješto preuzeo vlast. Nije prošlo dugo kad su do novoga cara doprle zloslutne vijesti iz netom umirene pokrajine. Naime, na glas o Augustovoj smrti panonske legije

¹ Usp. *Suet. Aug.* 97; *Tib.* 21.

ustale su protiv tamošnjeg legata.² Rimljani su – podsjetimo – nakon uspješna vojevanja ostavili tri legije u savsko-dravskome međurječju: Osmu (*Leg. VIII Augusta*), Devetu (*Leg. IX Hispana*) i Petnaestu (*Leg. XV Apollinaris*).³ Da stvar po Tiberija bude gora, istodobno su se digle i germanske legije (*Tac. Ann.* I, 31 – 51; *Cass. Dio* LVII, 5).

Četiri antička pisca opisala su ustanak panonskih legija. Njihova izvješća razlikuju se s obzirom na količinu, raspored i namjenu građe. Nakon Tacita (*Ann.* I, 16 – 30), najiscrpniji je Kasije Dion (LVII, 4, 1 – 5), dok Velej Paterkul (II, 125) i Svetonije (*Tib.* 25) pružaju sažetije osvrtne. U najkraćim crtama: tri legije pobunile su se protiv careva legata Junija Bleza. Okupljeni u ljetnom taboru, vojnici su iskali veća primanja i kraću službu. Kako bi ih pridobio, Tiberije je k buntovnicima poslao Druza s dvjema pretorijanskim kohortama. I kad je postalo očito da legionari neće pokleknuti ni pred carevim sinom, iznenadna pomrčina mjeseca umirila je pobunjenički duh.

Suvremeni istraživači nekoliko su se puta vraćali ovoj epizodi i njihovi osvrti prilično su iscrpno komentirali različita pitanja koja iz nje proizlaze.⁴

² Legije su se zapravo nalazile u panonskom dijelu Ilirika. U literaturi nije sasvim razjašnjeno je li Ilirik već za Augusta bio podijeljen na dvije zasebne provincije. Da je već tada postojao neki oblik podjele Ilirika mogao bi posvjedočiti kameni natpis iz Epidaura (d. Cavtat; CIL III 1741 = ILS 938). Međutim, ključni dio natpisa na kojemu se spominje Gornji Ilirik (*Illyricum Superius*) sačuvan je samo u obliku rukopisa. Prema tome natpisu, mogao je postojati i Donji Ilirik (sc. Panonija), no za nj nedostaje ikakva pisana potvrda. U prilogu ovakvu tumačenju ide i kratak ulomak iz *Rimske povijesti* Veleja Paterkula, gdje se tvrdi da je G. Vibije Postum – inače konzul g. 5. – bio *praepositus* Dalmacije (*Vell. Pater.* II, 116). Velej ne samo da je bio suvremenik onodobnih zbivanja, već je kao Tiberijev časnik i osobno ratovao u Iliriku. Kako god bilo, službeno ime provincije bilo je Ilirik, barem do Vespazijanova doba (69. – 79.), kad se Panonija prvi put spominje kao rimska provincija u civilnom smislu. Usp. Marjeta Šašel-Kos, „Pannonia or Lower Illyricum?“, *TYCHE Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik* 25 (2010), 123-131; Endre Tóth, „Die Entstehung der gemeinsamen Grenzen zwischen Pannonien und Noricum“, *Arheološki vestnik* 31 (1980), 80–88; Jaroslav Šašel, „Die regionale Gliederung in Pannonien“, u: *Raumordnung im Römischen Reich. Zur regionalen Gliederung in den gallischen Provinzen in Rätien, Noricum und Pannonien*, ur. Gunther Gottlieb (München, 1989), 57–60. Za drugačije mišljenje v. Jenő Fitz, *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit I* (Budapest, 1993), 126. Za legata Junija Bleza v. *PIR*² I, 738; M. Riba, *Iunius* 41, RE X, 1 (1918), coll. 967.

³ Emil Ritterling, *Legio*, RE XII (1/2) (1924/1925), coll. 1363; András Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen* (Budapest, 1959), 18, 25, 28; András Mócsy, *Pannonia*, RE, Suppl. 9 (1962), coll. 612–613; András Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia* (London-Boston, 1974), 42–43; Jenő Fitz, „Administration and army“, u: *Archaeology of Roman Pannonia*, ur. Alfonz Lengyel, George T. Radan (Lexington, 1980), 131; Ivan Radman-Livaja, „The Roman Army“, u: *The Archaeology of Roman Southern Pannonia*, BAR International Series 2393, ur. Branka Migotti (Oxford, 2012), 169.

⁴ Iz povijesne i arheološke perspektive o pobuni su pisali: Hatto H. Schmitt, „Der pannonische Aufstand des Jahres 14 n. Chr. und der Regierungsantritt des Tiberius“, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 7 (1958), 378–383; John J. Wilkes, „A Note on the Mutiny of the Panno-

Bilo bi stoga suviše još jednom izlagati čitav slijed zbivanja ili prepričavati postojeće interpretativne mogućnosti što ih nudi ovaj događaj. Uostalom, izabrani ulomci priloženi su na kraju ovoga članka.⁵ Ovdje ćemo se međutim ograničiti na dvojicu antičkih pisaca iz čije se književne ostavštine vidi da su nešto podrobnije opisali ovu bunu. Posrijedi su Kornelije Tacit (o. 56 – n. 117.) i Kasije Dion (o. 163. – o. 235.).⁶ Usto što se njihova djela ubrajaju među kanonske izvore za rani principat, i drugi su razlozi utjecali na ovakav izbor. Tacit je pisao više monografija na latinskom, Kasije Dion jednu ogromnu na grčkom. I dok su obojica u političkom smislu bili Rimljani *par excellence*, mlađi je povjesničar ipak djelovao u okviru grčke kulture. Političko i civilizacijsko okruženje – ali ništa manje vrela iz kojih su preuzimali građu i autori koje se nasljedovali – morali su donekle oblikovati njihove prosudbe. Pristupajući ovim izvješćima kao literarno-historiografskim osvrtima, nastojat ćemo ukratko razjasniti kako pripovijedaju o zbivanjima u Panoniji, u čemu su njihove temeljne sličnosti i razlike te na koji se način razmatrani odjeljci uklapaju u cjeline kojima pripadaju. Ne ciljajući na sveobuhvatnost, upozorit ćemo i na to kako se na primjeru panonske pobune manifestiraju Tacitovi i Dionovi stavovi o ponašanju vojske tijekom primopredaje vlasti.

2. Tacit i pobuna panonskih legija

U potrazi za trezvenim odgovorima na postavljena pitanja, valja nešto reći o spisateljskim postupcima obojice autora, napose o obilježjima koja se

---

nian Legions in A. D. 14.“, *Classical Quarterly* 56 (1963), 268–271; Marjeta Šašel-Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu* (Ljubljana, 1986), 194–197; Marjeta Šašel-Kos, „The 15th Legion at Emona: Some Thoughts“, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 109 (1995), 227–244; Alka Domić-Kunić, *Plinijeva geografija i etnografija Ilirika (s osobitim obzirom na panonski dio iliričkog prostora)*, dokt. disert. (Zagreb, 2003), 236–237; Marjeta Šašel-Kos, „What was happening in Emona in AD 14/15? An imperial inscription and the mutiny of the Pannonian legions“, u: *Emona: mesto v imperiju / Emona: A City of the Empire*, katalog izložbe, ur. Mojca Ferle (Ljubljana, 2014), 79–179. O Sisciji kao mjestu gdje se nalazio ljetni tabor v. Jaroslav Šašel, *Siscia*, RE Suppl. XIV (1974), coll. 734. Literarno-kritički pristup imaju: Annemare Kotze, „Tacitus’ account of the Pannonian revolt (Ann. 1.16-30)“, *Akroterion* 41 (1996), 124–132; Mary F. Williams, „Four Mutinies: Tacitus “Annals” 1.16-30; 1.31-49 and Ammianus Marcellinus “Res Gestae” 20.4.9-20.5.7; 24.3.1-8.“, *Phoenix* 51 (1997), 44–74; Victoria E. Pagán, „The Pannonian revolt in the Annals of Tacitus“ u: *Studies in Latin Literature and Roman History XII*, ur. Carl Deroux (Bruxelles, 2005), 414–422; Anthony J. Woodman, „Mutiny and Madness: Tacitus Annals 1.16-49“, *Arethusa* 39 (2006), 303–329.

⁵ Ako nije drugačije naznačeno, prijevodi s klasičnih jezika su autorovi.

⁶ Kad je u pitanju godina Dionova rođenja, mišljenja se razilaze. Cary u uvodu Loebova izdanja Dionove *Rimske povijesti* uzima u obzir širok raspon od 155. do 164. (*Dio’s Roman History*, transl. Ernest Cary, London-Cambridge, 1954, vii), dok Millar zastupa mišljenje koje smo i ovdje prihvatili. Fergus Millar, *A Study of Cassius Dio* (Oxford, 1964), 13.

moгу pratiti u njihovim izvještajima o panonskoj pobuni. Tacit i njegovo djelo bili su i ostali predmetom tolikih studija da se svaki novi pokušaj analize na prvi pogled doima suvišnim.⁷ Ne manjka ni priloga koji ispituju pozadinu njegova izvješća o događajima u Iliriku g. 14.⁸ U nekoliko specijaliziranih članaka istraživači su se uglavnom bavili sličnostima i razlikama panonske i germanske pobune te političko-vojnima odnosima nakon Augustove smrti.⁹ Ovdje ćemo se ipak ograničiti samo na neka pitanja što proizlaze iz rukopisne predaje Tacitova teksta, a važna su za razumijevanje kasnijeg, Dionova pregleda.

Istodobno osebudna i pregnantna stila, Kornelije Tacit obično se uzima prvakom rimskog povjesništva. Njegovi djelomice sačuvani *Anali* (*Annales* ili *Ab excessu divi Augusti*) vjerna su i često jedina slika dvorskih prilika, pojedinačnih i skupnih pothvata te tragičnih epizoda ranoga principata. Panonska pobuna (*seditio*) dio je prve knjige *Anala*, gdje su piščeve strelice od samoga početka usmjerene protiv Tiberija i njegovih postupaka u Rimu.¹⁰ Međutim, za razliku od Dionova opisa, Tacit je namjerno odvojio svoj iskaz o panonskoj pobuni od zbivanja u prijestolnici.¹¹ Čitalac će odmah zamijetiti da je tekst, iz neutvrđenih razloga, neobično opširan i slojevit; opis legijske pobune obasiže gotovo petinu prve knjige *Anala*.¹² Materija je obogaćena tolikim detaljnostima da se možemo pitati što je autor preuzeo iz ranijeg predloška, a što je zapravo stilski dodatak. Domišljanja o tome zašto je Tacit dao ovolik prostor panonskim nemirima stara su gotovo kao i moderno izučavanje njegova djela.¹³

⁷ Iscrpnu bibliografiju v. u: *The Cambridge Companion to Tacitus*, ur. Anthony J. Woodman (Cambridge, 2010); *A Companion to Tacitus*, ur. Victoria E. Pagán (Malden, 2012); *A Companion to Greek and Roman Historiography*, ur. John Marincola (Malden, 2011). Enciklopedijsku natuknicu v. u: Ludwig Schwabe, *P. Cornelius Tacitus*, RE VII (1900), coll. 1566–1590; Stefan Borzsák, *P. Cornelius Tacitus*, RE Suppl. XI (1968), coll. 373–512. Ronald Syme, *Tacitus: 2 volumes* (Oxford, 1958) do danas je najtemeljitiji pokušaj ocjene Tacitova opusa. Za komentar prve knjige *Anala* v. Francis R. D. Goodyear, *The Annals of Tacitus, Volume I: Annals 1. 1 – 54* (Cambridge, 1972).

⁸ Kotze, „Tacitus’ account“; Williams, „Four Mutinies“; Pagán, „The Pannonian revolt“; Woodman, „Mutiny and Madness“.

⁹ Usp. Goodyear, *The Annals*; Kotze, „Tacitus’ account“; Woodman, „Mutiny and Madness“.

¹⁰ Usp. *Ann.* I, 6: *Primum facinus novi principatus fuit Postumi Agrippae caedes* – „Prvi zločin nove vlasti bijaše ubojstvo Agripe Postuma.“

¹¹ Usp. I, 16, 1: *Hic rerum urbanarum status erat, cum Pannonicas legiones seditio incessis...* – „Ovakvo je bilo stanje stvari u gradu, kad je panonske legije obuzela pobuna.“

¹² Za potrebe ovoga članka korišteno je kritičko izdanje: Tacitus, *I. Ab Excessu Divi Augusti*, ur. Erich Koestermann (Leipzig, 1960).

¹³ Edmond Courbaud, *Les Procédés d’art de Tacite dans les Histoires* (Paris, 1918), 121–166; Wilhelm Kroll, *Studien zum Verständnis der römischen Literatur* (Stuttgart, 1924), 377; Peter S. Everts, *De Tacitea historiae conscribendae ratione* (Kerkrade, 1926), 24–56; Hildebrecht Hommel, „Die Bildkunst des Tacitus“, *Würzburger Studien* 9 (1936), 116–148.

Čini se ipak uvjerljivim tumačenje prema kojem je ovaj događaj omogućio Tacitu da već na početku svoga monumentalnog djela upotrijebi sve ono što ga čini velikim piscem: živo pripovijedanje, vješto slikanje odnosa pojedinca i mase, te nenadmašno psihološko nijansiranje likova.¹⁴ Povrh toga, nipošto ne smijemo smetnuti s uma da su *Anali* – kao i antička historiografija u cjelini – umjetničko koliko i povijesno djelo te da, pored didaktičke i političke, imaju i snažnu estetsku komponentu. To ipak ne znači – kao što namjeravamo pokazati – da je u njegovu opisu pobune stil prevladao nad sadržajem.

Ovome mišljenju treba dodati i jednu kronološku opasku. Naime, Tacitovim *Analima* neposredno su prethodile *Historije (Historiae)*, čiji sačuvani dijelovi uglavnom govore o građanskom ratu po Neronovoj smrti 68. Moguće je da su opširni opisi za kojima poseže u *Historijama* u nekoj mjeri potaknuli autora da se i u uvodu *Analama* vrati vojnim temama.¹⁵ Na to nas, između ostalog, upućuje jedna misao iz ranijeg djela koja bi se lako mogla primijeniti i za panonsku pobunu. Riječ je o znamenitoj prosudbi s početka *Historijâ* kojom Tacit efektno zaključuje: *Evulgato imperii arcano posse principem alibi quam Romae fieri (Tac. Hist. I, 4)*.¹⁶ Ovakva vizija krupnih nevolja što su 69. pogodile Carstvo mogla ga je navesti da s istim zanimanjem poprati zbivanja g. 14. Tacit, dakle, ne smatra da su samo teški uvjeti službe utjecali na postupke panonskih buntovnika. Naprotiv, njegovo uvjerenje kako je vojska znala da se carem može postati i izvan Rima bitno je oblikovalo razmatrani tekst.

Pored opširnosti, upadljivo obilježje Tacitova izraza jest i sličnost u opisivaju panonske (I, 16 – 30) i germanske pobune (I, 31 – 49), što će se vidjeti i u grčkoj obradbi kod Kasija Diona.¹⁷ Je li riječ o istom izvoru iz kojega crpu oba pisca ili Dion naprosto preuzima i skraćuje Tacitov tekst? Budući da se od možebitnih vrela nije očuvalo skoro ništa, to je nemoguće ustanoviti. Stariji se povjesničar, doduše, u prvoj knjizi *Analama* poziva na ranije autore (usp. *multi auctores rettulerunt* ili *claris scriptoribus memorata sunt*), ali ne navodi njihova imena (I, 1, 2).¹⁸ U literaturi se spominju dva moguća izvora: Aufidije

¹⁴ Usp. Goodyear, *The Annals*, 195.

¹⁵ Slično i Syme, *Tacitus*, 375; usp. Goodyear, *The Annals*, 30.

¹⁶ „Pronijela se tajna carstva da se vladarom može postati i drugdje, ne samo u Rimu.“

¹⁷ Woodman, „Mutiny and Madness“, 305–307. Za drugačije mišljenje v. Goodyear, *The Annals*, 255.

¹⁸ Za Tacitove izvore v. Syme, *Tacitus*, 171–190, 271–303; Friedrich Klingner, *Romische Geisteswelt* (München, 1965), 483–503; Cesare Questa, *Studi sulle fonti degli Annales di Tacito* (Roma, 1967), *passim*; John J. Wilkes, „Julio-Claudian Historians“, *Classical World* 65 (1971/1972), 177–203; Ronald Martin, *Tacitus* (London, 1981), 189–213; Syme, *Roman Papers III* (Oxford, 1981), 1014–1042; Anthony J. Woodman, „Introduction“, u: *The Cambridge Companion to Tacitus*, ur. Anthony J. Woodman (Cambridge, 2010), 7–10; David S. Potter, „Tacitus’ Sources“, u: *A Companion to Tacitus*, ur. Victoria E. Pagán (Malden, 2012), 125–140.

Bas i Servilije Nonijan.¹⁹ I dok neki Dionovi literarni postupci upućuju na to da je mogao slijediti Basov izvornik, u *Analima* ipak nedostaje takvih tragova. Ako je suditi po slojevitosti njegova opisa, jedini donekle pouzdan zaključak jest taj da je Tacit posegnuo za većim brojem nama nepoznatih izvora. Odsudan dokaz za to pruža nam sâm povjesničar, i to upravo u opisu panonske pobune (I, 29, 4). Osvrćući se na Druzov obračun s kolovođama pobune, Tacit veli: *Tradunt plerique intra tabernaculum ducis obrutos, alii corpora extra vallum abiecta ostentui*.²⁰ Kasnije ćemo pokazati da je i Dionova inačica morala bili preuzeta od pisaca koje Tacit konvencionalno naziva *plerique* i *alii*.

Uzrok pobune, izvješćuje Tacit, ležao je isključivo (*nullis novis causis*) u tome što je smjena na prijestolju potaknula vojničku raspuštenost (*Ann.* I, 16, 1). *Licentia turbarum*, posvjedočena u odlomku o panonskoj pobuni, u savršenu je skladu s autorovim razmišljanjima o ponašanju svjetine, a njegov životni put najbolji je dokaz toj formulaciji. Poput Kasija Diona, i sâm je obnašao konzulat i namjesništvo u provinciji.²¹ Sastavljajući k tome svoj *magnum opus*, često se oslanjao na pisana ili usmena kazivanja istaknutih pripadnikâ senatorskog staleža.²² Tacit je dakle pisao iz perspektive rimske elite, pa je posve očekivano da zazire od gomile i da ne podnosi politička strančarenja. Čitaocu prve knjige *Anala* ne može promaknuti da prikaz zbivanja u Panoniji u bitnim crtama slijedi taj trag. Pisac ovako oslikava ponašanje vojske u ljetnom taboru: vojnici su postali nesložni i razuzdani (*lascivire miles, discordare*), željeli su raspušten i dokon život (*luxum et otium cupere*), prezreli su stegu i rad (*disciplinam et laborem aspernari*; I, 16, 2).

Povežu li se ovi navodi s uvodnim redcima *Anala*, gdje se bez zadržke grdi Tiberijeva vlast, mogli bismo lakše razumjeti autorov pesimizam. Tacit – složit ćemo se s R. Symeom – jest prihvaćao principat, no njegovi nam spisi s vremenom sugeriraju da Rim, uslijed takva političkog uređenja, sve više srlja u propast.²³ Stoga se čini da su panonski nemiri samo nagovještaj novih buna, urota i, najzad, građanskoga rata 69. Osim iz vlastita iskustva, ovako pesimističnu viziju zacijelo je preuzimao i od ranijih pisaca, u prvom redu od Salustija Krispa (1. st. pr. Kr.).²⁴ Često se navodi da je Tacit u stilskom pogle-

¹⁹ Syme, *Tacitus*, 274–276; usp. *PIR*² I, 1381; *PIR* III, 420. Kvintilijan uspoređuje ovu dvojicu (X, 1, 102).

²⁰ „Većina bilježi da su pokopani u zapovjednikovu šatoru, drugi pak da su tjelesa bačena izvan okola da budu naočigled.“ (I, 29)

²¹ *PIR* I, 1200.

²² Syme, *Tacitus*, 176–177, 272–273, 299–303.

²³ Syme, *Tacitus*, 547–550.

²⁴ Usp. *Sall. Cat.* 10 – 11; Goodyear, *The Annals*, 199.

du veliki Salustijev dužnik.²⁵ Ovdje bismo, međutim, ukazali na jedno mjesto koje svjedoči da ga je nasljedovao i kad je riječ o sadržaju. Opisujući okolnosti Katilinine urote, Salustije je upozorio na častohleplje i žudnju za vlašću i materijalnim probitcima kao temeljne uzroke svih zala što pritišću Republiku. To se u početku lagano širilo, da bi kasnije uzelo maha i – kako tvrdi slavni prozaik – poput kuge poharalo čitavu državu (usp. *Sall. Cat.* 10).²⁶ Ako usporedno pratimo oba pisca, otkrit ćemo da ista (*nullis novis causis*) lakomost pokreće Tacitove kolovođe pobune i Salustijeve kasnorepublikanske vojskovođe. Dodamo li tome Tacitovu misao s početka izvješća, prema kojoj vojnici polažu nade u građanski rat (*ex civili bello spem praemiorum*), pretpostavka dobiva još jače uporište. Tome u prilog ide i navod da su panonski buntovnici tražili ono što pobjednici u građanskim ratovima nikada nisu zahtijevali (*civilium ... bellorum victores*; I, 19, 3). Uostalom, spominjući pobune u prvoj knjizi *Analae*, povjesničar redovito aludira na građanski rat. Uz ovaj odlomak, to pokazuju i fraze *civile bellum* (I, 36, 2), *iras ... civiles* (I, 43, 3) i *civilium armorum* (I, 49, 1). Svjestan, dakle, da pobuna vodi u građanska trvenja, Tacit se oslanja na vlastiti narativ, ranije izložen u *Historijama*. Istodobno preuzima neke primjere iz prošlosti pa u trima panonskim legijama vidi odraz stoljetna građanskog rata. Ovako formulirana teza na koncu nas upućuje na zaključak da se Tacitova opširnost ne može svesti na puki slučaj i da ne podliježe isključivo stilskim objašnjenjima. Na djelu je, vjerujemo, ipak nešto više: Tacit hoće istaknuti kako je već u početku bilo jasno da principatu prijete one snage na čijim leđima počiva, te da je u tom smislu dugoročno neodrživ.

I druge posebnosti Tacitova teksta zaslužuju uzgredan komentar. Tamni tonovi i gotovo podrugljiv rječnik kojim se ocrtava karakter jednog od podstrekača pobune, stanovitog Percenija, dovoljno govore u prilog već opisanom stavu o pobunama (I, 16, 3). Budući da se Percenijev huškački nastup javlja samo u *Analima*, mogli bismo reći da se i ovdje reflektira piščev zazor od prevrata. Mada se u pozadini nazire suosjećanje s teškim nedaćama na koje su se žalili vojnici,²⁷ Tacit ne ublažava njihove postupke. Vojnici su naime svje-

²⁵ Goodyear, *The Annals*, 157, 203, 243; Dieter Flach, „Die Vorrede zu Sallusts Historien in neuer Rekonstruktion“, *Philologus* 117 (1973), 76–86; John Marincola, „Tacitus’ Prefaces and the Decline of Imperial Historiography“, *Latomus* 58 (1999), 391–404 *passim*.

²⁶ Usporedba s kugom osobito podsjeća na Tukidida i na znameniti odlomak o toj poštasti u Periklovoj Ateni tijekom Peloponeskog rata (*Thuc.* II, 47 – 55). Vidjet ćemo kasnije da je, pored Tacita, i Kasije Dion mnogo dugovao Tukididu i Salustiju.

²⁷ U tome smislu suvremenim istraživačima je osobito bio zanimljiv spomen „muljevutih baruština i zapuštenih litica“ (*uligines paludum vel inculta montium*; I, 16) gdje su isluženi vojnici dobivali zemljište. Preko ovoga citata pokušavalo se precizno ustanoviti o kojim je krajevima riječ i gdje se mogao nalaziti tabor XV. legije. Usp. Balduin Saria, „Emona als Standlager der Legio XV. Apollinaris“, u: *Laurae Aquincenses 1, Dissertationes Pannonicae II, 10* (Budapest, 1938), 245–255; Mócsy, *Pannonia*, 548, 596; Wilkes, „A Note on the Mutiny“, *passim*. Mišljenje da se tabor XV. legije nalazio u Emoni više puta je opovrgnuto:

sni da careva pozicija nije sigurna i da im valja zgrabiti priliku za ostvarenje ciljeva. U tom smislu trebalo bi shvatiti i Percenijev upit: *Quando ausuros exposcere remedia, nisi novum et mutantem adhuc principem precibus vel armis adirent?*²⁸ I premda Tacit ne tvrdi da su legije htjele svrgnuti novoga cara ili dokinuti principat, ideja o ugrozi carske vlasti opet upućuje na *Historije* i znamenitu misao o tome gdje se kriju prava *arcana imperii*.

3. Kasije Dion i pobuna panonskih legija

Kasije Dion posljednji je predstavnik onog odvjetka antičke historiografije čiji je predmet proučavanja čitava prošlost Rima, od osnutka grada do pišćeva vremena.²⁹ Izdanak bogate i utjecajne bitinijske porodice, Dion je stekao vrhunsko obrazovanje u rodnoj Nikeji, pa nije čudno da se formativna uloga onodobne grčke kulture očituje na više mjesta u njegovu djelu. Naposljetku, živio je i stvarao u doba što ga kulturna povijest – mada pomalo nezgrapno – naziva drugom sofistikom. Da podsjetimo, riječ je o kulturnom pokretu koji se u istočnim provincijama Carstva može pratiti od smjene dviju erâ pa sve do konca 3. stoljeća.³⁰ Maloazijski gradovi bili su u središtu tih zbivanja, no svojevrsna *renaissance* nije mimoišla ni Atenu i Rim. Iako mnogi u njoj vide obnovljeni zamah pisane riječi, Druga sofistika istinski je uspjeh polučila u usmenom kazivanju. Retorika je u punom cvatu, otvaraju se govorničke škole, njeguje se čisti atički stil. Izlišno bi bilo napominjati da su ova strujanja u znatnoj mjeri oblikovala onodobnu književno-historiografsku produkciju. Unatoč tomu, Dionova se povjesnica razmjerno rijetko promatrala iz kulturološke perspektive.³¹ Istraživače su, izgleda, u tom pogledu više

---

Jaroslav Šašel, *Emona*, u: RE Suppl. XI (1968), 562 i d. (= *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 571 i d.); Marjeta Šašel-Kos, „The 15th Legion at Emona“, *passim*.

²⁸ „Kada će se odvažiti iskati olakšanje, ako molitvama i oružjem ne pristupe novom i još uvijek kolebljivom caru?“ (I, 17, 1).

²⁹ *PIR*² I, 492. Pionirska i istodobno klasična studija Dionova djela jest Fergus Millar, *A Study of Cassius Dio* (Oxford, 1964). Iscrpnu bibliografiju v. u: *A Companion to Greek and Roman Historiography*, ur. John Marincola (Malden, 2011). Enciklopedijsku natuknicu v. u: Eduard Schwartz, *Cassius Dio Cocceianus*, RE III (1899), coll. 1684-1722. Za komentar 57. knjige Dionove *Rimske povijesti* v.: Christopher Mallan, *A Historical and Historiographical Commentary on Cassius Dio's Roman History, Book 57.1-17.8*, DPhil Thesis (Oxford, 2015).

³⁰ Ewen L. Bowie, „Greeks and Their Past in the Second Sophistic“, *Past & Present* 46 (1970), 3-41; Simon Swain, *Hellenism and Empire, Language, Classicism, and Power in the Greek World A.D. 50 – 250* (Oxford, 1996), 401 i d.; Tim Whitmarsh, *The Second Sophistic*, (Oxford, 2005), *passim*.

³¹ Kad je riječ o Dionu i grčkoj kulturi, dugo je vrijedila Millarova tvrdnja: „Behind Dio and his History lies an important phenomenon which has not yet found its historian – the renaissance of the Greek cities and Greek cultural life which appears in the latter half of the first century, continues in the third, and reappears in the fourth.“ (Millar, *Study*, 174). Nedavno se pojavio pregled koji, čini se, uspješno nadomješta ovu prazninu: Adam M. Kemezis, *Greek*

zanimali Lukijan iz Samosate, Dion iz Pruse i Elije Aristid. Međutim, duh Druge sofistike ondje se nedvojbeno nazire.³²

Kasije Dion – po vlastitu priznanju (LXXII, 23, 5) – deset je godina sakupljao izvore, da bi idućih dvanaest pisao monumenatalnu zbirku od osamdeset knjiga pod naslovom *Rimska povijest* (Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία ili Ῥωμαϊκά). Velika je šteta što se sačuvala samo trećina izvornoga teksta, no znatni dijelovi izgubljenih knjiga ipak su preživjeli stoljeća srednjega vijeka, i to ponajviše zaslugom dvojice bizantskih ekscerptora i sažimatelja. Čak i tako krnja sastava, *Ῥωμαϊκά* obiluju tragovima autorova govorničkog umijeća.³³ Sin senatora i konzula Kasija Apronijana,³⁴ Dion je razmjerno brzo napredovao na ljestvici državnih dužnosti. U skladu s drevnom tradicijom, kao senator i konzul mogao je računati na namjesničku službu u provincijama. Uspješno okončavši prokonzulat u Africi (223.), prvo se u svojstvu legata uputio u Dalmaciju (224. – 226.), a potom u Gornju Panoniju (226. – 228.).³⁵ Pod Aleksandrom Severom (208. – 235.) dostigao je vrhunac političke karijere, obnašajući drugi konzulat u društvu samoga cara (229.). Ipak, Dionova posljednja služba bila je polovična uspjeha: pretorijanske kohorte zamjerale su mu strogost kojom se navodno poslužio u Panoniji, pa je dio mandata vršio izvan Rima, na svome kampanskom imanju.³⁶

Narratives of the Roman Empire under the Severans. Cassius Dio, Philostratus and Herodian (Cambridge, 2014).

³² O utjecaju kulturnog okruženja na Dionovo djelo v. Millar, *Study*, 174–192; Walter Ameling, “Griechische Intellektuelle und das Imperium Romanum: das Beispiel Cassius Dio”, *ANRW* 34 (1997), 2472–2496.

³³ Millar, *Study*, 13.

³⁴ *PIR*² I, 485.

³⁵ Temeljni izvor ovih podataka jest Dionova *Povijest*. Za namjesništvo u Dalmaciji i Gornjoj Panoniji v. Dio. XLIX, 36, 4; LXXX, 1, 2–3; 4, 2. Detaljnije v. Wilhelm Liebenam, *Forschungen zur Verwaltungsgeschichte des Römischen Kaiserreichs I* (Leipzig, 1888), 332; Emil Ritterling, *Die Statthalter der pannonischen Provinzen* (Wien, 1897), 39; Eduard Schwartz, *Cassius Dio Cocceianus*, RE III (1899), coll. 1684–1722; Walter Reidinger, *Die Statthalter des ungeteilten Pannonien und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian*, *Antiquitas*, I/2 (Bonn, 1956), 106–107; Adolf Jagenteufel, „Die Statthalter der Römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Dioklezeian“, u: *Schriften der Balkankommission antiquarische Abteilung*, ur. Rudolf M. Rohrer (Wien, 1958), 54–55; Bengt E. Thomasson, *Die Statthalter der römischen Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diocletianus*, I–II (Lund, 1960), 118–119; Millar, *Study*, 23–24; Árpád Dobó, *Die Verwaltung des römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus* (Budapest–Amsterdam, 1968), 119–120; Bengt E. Thomasson, *Latericuli praesidium I–III* (Göteborg, 1984), 107; Marjeta Šašel-Kos, *Zgodovinska podoba*, 28–34; Martin Hose, „Cassius Dio: A Senator and Historian in the Age of Anxiety“, u: *A Companion to Greek and Roman Historiography*, ur. John Marincola (Malden, 2011), 461–467.

³⁶ Millar, *Study*, 24.

Formalno-sadržajne osobitosti odjeljka o panonskoj pobuni teško se mogu pratiti mimo cjeline Dionova teksta.³⁷ Pokušat ćemo stoga, prateći grčki izvornik, upozoriti na neke od tih osobitosti. Poput gore spomenutih pisaca, Dion je gajio veliko poštovanje spram Tukidida i znao ga je često i – kritičari se slažu – uspješno oponašati.³⁸ To je zacijelo najuočljivije u govorima, prikazima ratova (napose pomorskih bitaka) i u karakterizaciji likova. Slijedeći tadašnje književno-historiografske konvencije, Dion je smatrao da su detalji nespojivi s dostojanstvom povijesti (ὄγκος τῆς ἱστορίας; LXXIII, 18, 3) i stoga ih je uglavnom izbjegavao.³⁹ Bilo bi dakako pogrešno ustvrditi da nije pribjegavao ekskursima i anegdotama – i to ne samo u knjigama o građanskim ratovima ili o suvremenim zbivanjima – ali glavna zadaća njegove povijesti bila je istaknuti bitne crte povijesnog razvoja Rima. Povrh toga, književna strujanja onoga vremena nalagala su povjesničaru da više vodi računa o tome kako će ga ocijeniti buduće generacije.⁴⁰ Dion je nasljedovao ovaj zahtjev, pa bismo mogli reći da se i u tome lijepo zrcali ona znamenita Tukididova misao o povijesti kao *tečevini za uvijek* (κτῆμα ἐς ἀεί; *Thuc.* I, 22).

Odjeljak o panonskoj pobuni dio je LVII. knjige *Povijesti*. Fabularna nit povezuje Tiberijev dolazak na prijestolje (LVII, 1 – 6), carevu ćud (LVII, 7 – 14), njegove prve poteze u Rimu i provincijama (LVII, 15 – 17) te okolnosti Germanikove i Druzove smrti (LVII, 18 – 22). Skiciravši na početku osnovne crte Tiberijeve naravi (LVII, 1 – 3), autor se zaustavlja na prvom iskušenju što je zadesilo novoga vladara (LVII, 4). I letimičan pregled Dionova opisa pobune dostatan je za ocjenu da je posrijedi sažet i jezgrovit odlomak. Kao i obično, čitalac je lišen pojedinosti poput imenâ ljudi, toponima i točnih datuma. Dionova šutnja nije slučajna i zahtjeva objašnjenje. Budući da se sudionici pobune – za razliku od Tacita – ne spominju poimence, mogli bismo pretpostaviti da je povjesničareva kritika usmjerena prema vojsci kao kolektivu. Dojam pojačava činjenica da se u Dionovu opisu ne navode čak ni imena buntovnih legija, već se samo uzgred upućuje na pokrajine u kojima su služile (τὰ Παννονικά καὶ τὰ Γερμανικά; LVII, 3, 1). Što je u pozadini toga sažima-

³⁷ Za potrebe ovoga članka korišteno je kritičko izdanje *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum Quae Supersunt*, vol. 1–3, ur. Ursul Ph. Boissevain (Berlin, 1898–1931), reprint 1–4 (Berlin, 1955).

³⁸ Emil Litsch, *De Cassio Dione imitatore Thucydidis*, Diss. (Freiburg, 1893); Ernest Kyhntzsch, *De Contionibus, Quas Cassius Dio Historiae Suae Intexuit cum Thucydideis Comparatis*, Diss. (Leipzig, 1894); Jesse D. Harrington, *Cassius Dio: A Reexamination*, Diss. (Kentucky, 1970), 57–60; Bernd Manuwald, *Cassius Dio und Augustus: Philologische Untersuchungen zu den 45-56 des Dionischen Geschichtswerks* (Wiesbaden, 1979), 75, 283–284.

³⁹ Usp. Manfred G. Schmidt, „Die „Zeitgeschichtlichen“ Bücher des Cassius Dio“, *ANRW* II.34.3, 2596.

⁴⁰ Emily Greenwood, *Thucydides and the Shaping of History* (Bristol, 2005), 114; Usp. Lukijanov esej Πώς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν (*Kako treba pisati povijest*), *passim*.

nja, možda je najuputnije potražiti u samome tekstu. Pripovjedna os pokazuje da je buna zapravo sastavni dio opisa Tiberijeve ličnosti, iz čega se opet može izvući više zaključaka. Opširnost naizgled izostaje jer u suprotnom Tiberije ne bi mogao ostati u središtu čitateljeve pažnje. Drugi razlog kratka izraza mogao bi ležati u tome što je pragmatični Dion već ranije podrobno opisao jedan događaj nalik ovome – pobunu Cezarovih legija kod Placentije (d. Piacenza) 49. pr. Kr. (XLI, 26 – 36).⁴¹ Gledano, međutim, iz metodološke perspektive, vjerujemo da povjesničar izbjegava detalje jer ustvari skraćuje izvor iz kojega crpe, prilagođavajući ga tako potrebama vlastita djela.

Tradicionalni *Quellenforschung* kušao je ustanoviti kojim i kakvim izvorima se služio.⁴² Sudeći po raznorodnim navodima u *Rimskoj povijesti*, dobro je poznao historike poput Livija (LXVII, 12, 4), Salustija (XL, 63, 4) i Arijana (LXIX, 15, 1). Izvjesno je i da je čitao i druge prozaike, osobito Plutarha, Plinija Starijeg i Tacita.⁴³ Međutim, kao vrela poimence je spomenuo samo Augustove memoare (XLIV, 35, 3) i Hadrijanove spise (LXVI, 17, 1; LXIX, 11, 2). Ipak, posljednja dva izvora ne dolaze u obzir kad su u pitanju događaji iz 14. po Kr. Stoga bi najizgledniji kandidat za zbivanja po Augustovoj smrti mogao biti rimski povjesničar Aufidije Bas.⁴⁴ Suvremenik cara Tiberija, Bas je uz povijest Germanikova rata onkraj Rajne (*Bellum Germanicum*, 14. – 16.) napisao i *Rimsku povijest*, na koju se nadovezao Plinije Stariji.⁴⁵ Bas bi lako mogao ići u red onih autora za koje je Tacit uvodno napomenuo da su o prvim carevima pisali pod dojmom svježije mržnje (*recentibus odiis*; *Ann.* I, 1). Prema jednom starijem tumačenju, Dionovo štedljivo kazivanje o germanskoj pobuni 14. g. proizlazi iz skraćene verzije Basova *Germanskog rata*, gdje je ta epizoda morala dobiti veću pažnju.⁴⁶ No kad je u pitanju panonska pobuna, nema pravih tragova da se ona uopće našla u ovom Basovu djelu. Shodno tomu – osim logične pretpostavke da ju je opisao, ako ništa drugo, barem iz neprijateljstva prema Tiberiju – Basov predložak ostaje malo više od pukog domišljanja. Postavlja se stoga pitanje je li Dion rabio kao model netom prikazan opis iz Tacitovih *Anala*. Ako je suditi po čitavu nizu sadržajno-stilskih

⁴¹ Detaljnije v. Lee L. Brice, „Second Chance for Valor: Restoration of Order After Mutinies and Indiscipline“, u: *Aspects of Ancient Institutions and Geography*, ur. Lee L. Brice, Daniëlle Slootjes (Leiden–Boston, 2015), 108–110.

⁴² V. E. Schwartz, *Cassius Dio*, 1692 i d.

⁴³ Giusto Monaco, „Un’eco di Plutarco in Cassio Dione“, u: *Miscellanea di studi classici in onore di E. Manni* (Roma, 1980), 1555–1559; Gavin B. Townend, „Traces in Dio Cassius of Cluvius, Aufidius and Pliny“, *Hermes* 89 (1961), 224–248.

⁴⁴ Millar, *Study*, 84; *PIR*² I, 1381.

⁴⁵ Tim J. Cornell, *The Fragments of the Roman Historians*, Vol. 3 (Oxford, 2013), 518–521.

⁴⁶ F. A. Marx, „Die Quellen der Germanenkriege bei Tacitus und Dion“, *Klio* 26 (1933), 323; F. A. Marx, „Aufidius Bassus“, *Klio* 29 (1936), 94; Manuwald, *Cassius Dio und Augustus*, 258; John W. Rich, *Cassius Dio: The Augustan Settlement* (Warminster, 1990), 17.

podudarnosti kojima obiluju obje monografije, odgovor bi bio potvrđan.⁴⁷ Međutim, u sažetom odjeljku poput ovog o panonskoj pobuni teško je naći išta više od nekoliko leksičkih podudarnosti. Tako smo, primjerice, detektirali da Dion koristi sintagmu *Αὐγούστου μεταλλαγῆς* (LVII, 5), koja bi odgovarala Tacitovoj *mutatus princeps* (I, 16), fraza *αὐτοῦ ἐν τῷ στρατοπέδῳ* (LVII, 4, 2) upućuje na *isdem in castris* (I, 17, 3), dok izraz *ἐθορύβησαν στρατιῶται* (LVII, 4, 1) nalikuje na *adstrepebat vulgus* (I, 18, 1). Nadalje, Tacitova kovanica *contionabundus* (I, 17, 1), kojom aludira na podstrekača Percenija, krije u sebi glagol *contionari*, koji znači javno govoriti, ali i okupljati, sakupiti. Upravo u ovom posljednjem značenju taj se motiv javlja i u Dionovoj verziji (usp. *συνελθόντες ἐς ἕν τεῖχος*, LVII, 4, 1). Podudarnosti se donekle ogledaju i u čitavim rečenicama. Tako na primjer u sceni vojničkog nasrtanja na careva sina Druza jedan povjesničar piše – „*Quo usque filium imperatoris obsidebimus?*“ (*Tac. Ann.* I, 28, 4), a drugi – „*Καὶ αὐτὸν τῆς νυκτὸς περιεφρούρησαν, μὴ διαφύγη.*“ (*Cass. Dio.* LVII, 4, 4).⁴⁸ Uzmemo li dakle u obzir međusobni razmjer sličnosti i razlikâ dvaju opisa pobune, ispostavlja se da je Dion ne samo sumirao jedno opširnije izvješće nalik Tacitovu, već i da je drugačije obradio izvorni materijal. Drugim riječima, Dion je, umjesto da adaptira Tacitov predložak, radije preuzimao od jednog ili više zajedničkih vrela. Ne treba isključiti mogućnost da je Dion crpao iz Tacitovih *Analâ*, ali nema sumnje da je koristio još najmanje jedan izvor koji im nije bio zajednički. Ovaj zaključak nas ponovno vraća na odlomak iz Tacitova opisa pobune gdje pisac tvrdi da je konzultirao različite izvore (usp. *Ann.* I, 29, 4). Tamošnji *plerique* i *alii* nedvojbeno su poslužili Kasiju Dionu u oblikovanju teksta o panonskoj buni g. 14.

Na jednako smo klimavu terenu i što se tiče drugih izvora za Dionov osvrt. Obično se navode pisci poput Kremucija Korda, Tita Klaudija Balbila ili Seneke Starijega.⁴⁹ Međutim, s obzirom na rukopise kojima raspolazemo, osim pretpostavke da se Dion mogao posavjetovati s više raznorodnih vrela – uglavnom nenaklonjenih Tiberiju – njihovo precizno detektiranje unaprijed je osuđeno na neuspjeh. Da su Dionova vrela za vojnu povijest, ma o kojim piscima se radilo, bila znatno opširnija od konačnog izvješća, priznaje i sam autor kad, opisujući zbivanja 6. po Kr., domeće:

Κὰν τοῖς αὐτοῖς τούτοις χρόνοις καὶ πόλεμοι πολλοὶ ἐγένοντο. [...] καὶ πόλεις οὐκ ὀλίγαι ἐνεωτέριζον, ὥστε καὶ ἐπὶ δύο ἔτη τοὺς αὐτοὺς ἐν τοῖς τοῦ δήμου ἔθνεσι, καὶ αἰρετούς γε ἀντὶ τῶν κληρωτῶν, ἄρξαι: τὰ γὰρ τοῦ Καίσαρος καὶ ἄλλως ἐπὶ πλείῳ χρόνον τοῖς αὐτοῖς προσετάρτετο. οὐ μέντοι καὶ περι

⁴⁷ Usp. Syme, *Tacitus*, 688–692; Questa, *Studi sulle fonti*, 60 i d.; Goodyear, *The Annals*, 155.

⁴⁸ „Do kada ćemo opsjedati careva sina?“ (*Tac. Ann.* I, 28, 4). „Njega samoga – da im ne bi umaknuo – okruže noćnom stražom.“ (*Cass. Dio.* LVII, 4, 4).

⁴⁹ Millar, *Study*, 84–90.

πάντων αὐτῶν ἀκριβῶς ἐπεζᾶξω: πολλά τε γὰρ ὡς ἑκάστοις καὶ οὐκ ἀξιόλογα συνηρέθη, καὶ οὐδὲν ἂν λεπτολογηθέντα ὠφελήσειε. τά γε μὴν μνήμης τινὸς ἄξια κεφαλαίωσας, πλὴν τῶν μεγίστων, ἐρῶ. (LV, 28, 1 – 3)

U isto to vrijeme izbiju mnogi ratovi. [...] Pobunio se i nemali broj gradova, tako da su isti pojedinci po dvije godine upravljali senatskim provincijama, i bili su birani umjesto da ih se određivalo ždrijebom. Carske bi se pak provincije, kao i inače, povjeravale istim ljudima na dulje vrijeme. Ali neću detaljno besjediti o svemu ovome; zbilje se, naime, mnogo pojedinosti koje nisu vrijedne kazivanja, i ne bi bilo nikakve koristi kad bi se potanko izlagale. Stoga ću – osim u slučaju veoma krupnih događaja – ukratko izložiti samo ono što je dostojno kakva spomena.

Ako dakle Dion – kako upućuje ovaj citat – svjesno sažima svoj izvor i pritom određuje koji su događaji dostojni njegova zanimanja, onda je legitimno pretpostaviti da slično postupa izlažući o nemirima g. 14. To međutim ne znači da je panonska pobuna događaj nedostojan pozornosti (τὸ οὐκ ἀξιόλογον). Dakako, istina je da kod Dion panonska zbivanja zapremaju manji prostor nego pobuna Cezarovih vojnika kod Placentije 49. pr. Kr. (XLI, 26 – 36) ili Skribonijanova buna protiv cara Klaudija u Dalmaciji 42. (LX, 15 – 16). Međutim, ne smijemo previdjeti činjenicu da uz panonsku pobunu autor usporedno opisuje vojničke nemire u Porajnju; štoviše, dva narativa su formalno, sadržajno i stilski veoma bliska. Promatraju li se, dakle, zajedno oba opisa i uklope li se u kontekst Tiberijeva dolaska na prijestolje, pokazat će se da je riječ o temeljnim ulomcima za razumijevanje LVII. knjige. Bilo bi stoga nepravedno kad bismo – zacijelo pod dojmom tacitovske opširnosti – ovome odlomku prišili etiketu marginalnosti. Štoviše, usporedimo li opseg ovog izvješća s ostalim bunama u Dionovu djelu, ovo izvješće ubrojiti će se među opširnije odlomke.⁵⁰ I napokon, u metodološkom smislu, gigantski pothvat koji pretendira izložiti čitavu rimsku povijest sâm po sebi ne trpi preveliku opširnost. Dion je ionako – o tome i sam piše – više cijenio točnost (ἀκριβεία).⁵¹

Kasije Dion, imali smo prilike vidjeti, rijetko je pribjegavao detaljima bilo koje vrste. Međutim, u opisu panonske pobune neočekivano je ušao u pojedinosti navodeći da su vojnici tražili službu kraću od šesnaest godina te

⁵⁰ Kasije Dion više ili manje opširno opisuje nekoliko pobuna: F 36, 7 (325. po Kr.); F 57, 42 (protiv Scipiona Starijeg u Hispaniji); F 100 (protiv Katona, 88. pr. Kr.); F 104 (Fimbrijina pobuna u provinciji Aziji 86. pr. Kr.); XXXVI, 14, 3 (Fimbrijini pristaše protiv Lukula); XLI, 26, 1 i d., XLIII, 29, 1 i d. (protiv Cezara); XLVIII, 9 i d., XLIX, 13, 1 i d., XLIX, 34, 3 i d. (protiv Oktavijana); LIV, 11, 3 (protiv Agripe u Hispaniji); LVII, 3 – 6 (legijske pobune u Pannoniji i Germaniji); LX, 15 – 16 (Skribonijanova buna u Dalmaciji); LXIV, 4, 5 (zbivanja 69. g.); LXXI, 3, 1 (pobuna u Armeniji 164.); LXXII, 9, 1 (protiv Perenija u Rimu); LXXII 9, 2, LXXIV, 9, 1 i d. (pretorijanske kohorte protiv Pertinaksa); LXXVIII, 28, 1 (protiv Makrina).

⁵¹ Pažljivi čitalac to će uočiti već u prvim redcima *Rimske povijesti*: Ὡς οἶόν τε ἦν, ὁμοίως ἀκριβῶσαι ἐσπούδασα. (F I, 2) – „Koliko je bilo moguće, ujedno sam nastojao biti točan“.

plaću od jedne drahme dnevno.⁵² Dva su moguća objašnjenja takva zastranjenja od uobičajenog postupanja: ili vjerno reproducira raniji izvor, ili u stvari projicira prilike svoga vremena. Iako ne bi valjalo potpuno odbaciti prvu mogućnost, druga nam se čini izglednijom. Naime, kao rimski senator, Dion je neposredno svjedočio građanskom ratu iz kojega je Septimije Sever (193. – 211.) izašao kao jedini vladar. Premda je Sever, baš kao ranije i Komod, bio notoran protivnik senatorskoga staleža, Dion je vješto iskoristio svoj spisateljski dar napisavši pamflet u čast novoga cara i tako stekao njegovu naklonost (LXXIII, 23). Nakon Severove smrti vojnicima je povećana novčana naknada i to je Dion smatrao osnovnim razlogom slabljenja vojne discipline.⁵³

I u ovako konciznom ulomku dade se razaznati što pisac misli o vojnim pitanjima. Općenito govoreći, suvremeni istraživači redom su nastojali dokazati da Kasije Dion nije bio pretjerano naklonjen vojsci.⁵⁴ To jest djelomice točno, poglavito uzmemo li u obzir dijelove *Povijesti* gdje se kori vojnička raspuštenost ili gdje se upozorava na njezine pogubne učinke po rimsku državu (XLIX, 13, 1; LVII, 5, 1).⁵⁵ Kao visoki dužnosnik i povjesničar, Bitinijac je dobro znao da se stvarna moć – ništa manje nego novcem i poznanstvima – gradi kontrolom vojske. Stoga je, kako to jedan komentator lijepo pokazuje, na vojsku u isto vrijeme gledao kao na snažan oslonac i prijeteću opasnost.⁵⁶ Usto, kao i neki raniji povjesničari, Dion je držao da su legije prirodno sklone nasilju i pohlepi, što je isticao u više navrata opisujući vojničku gramzivost, otimačinu i svakojake materijalne zahtjeve.⁵⁷ Kad je pak riječ o našem ulomku, vojnička priroda najbolje se može iščitati u tvrdnji da su panonske trupe naumile dati vlast onom pojedincu koji bi ispunio njihova traženja (LVII, 4, 3; ἢ αὐτὸν ἐκφοβήσαντες ἢ καὶ ἄλλω τινὶ τὸ κράτος δόντες). I premda je vrlo kratka, vijest upućuje na to koliko daleko mogu ići nezadovoljni ratnici.

⁵² Zapravo, brojke se spominju i drugdje u *Rimskoj povijesti*, ali uvijek kad je u pitanju vojska. Usp. LXVII, 3, 5; LXXIV, (73) 5, 4; LXXIV, (73) 8, 3-4.

⁵³ Usp. LXXVII, 15, 2; LXXIX, 3, 4; LXXX, 4, 1-2. Usp. Manfred G. Schmidt, „Die „zeitgeschichtlichen“ Bücher im Werke des Cassius Dio – von Commodus zu Severus Alexander“, u: *ANRW* II.34.3 (1997), 2591–2649.

⁵⁴ Usp. Jesse D. Harrington, „Cassius Dio as a Military Historian“, *Acta Classica* 20 (1977), 159–166; *passim*; Lukas De Blois, „Volk und Soldaten bei Cassius Dio“, u: *ANRW* II.34.3 (1997), 2664–2667; Barbara Kuhn-Chen, *Geschichtskonzeption griechischer Historiker in 2. und 3. Jahrhundert n. Chr.: Untersuchungen zu den Werken von Appian, Cassius Dio und Herodian* (Frankfurt, 2002), 167–168.

⁵⁵ Harrington, „Cassius Dio“, 162.

⁵⁶ De Blois, „Volk und Soldaten“, 2664.

⁵⁷ Usp. *Cass. Dio* XXXVII, 30, 5; XXXVIII, 1, 5; XL, 19, 3; LXI, 11, 1; LXV, 12, 1; XLVI, 43 – 47; XLVII, 42, 5; XLVIII, 9 – 10; XLIX, 13 – 14; L, 7, 3; L, 34, 1; LI, 24, 7; LV, 23, 1; LVII, 4 – 5; LXXVII, 9 – 12; LXXVIII, 28 – 29; LXXX, 1, 1.

Nadovezujući se na netom spomenuta tumačenja, ipak valja podsjetiti da je kritika vojnoga nemara postala takoreći *topos* u grčko-rimskoj historigrafiji, pa se stoga ne bi trebala smatrati isključivo Dionovom specijalnošću.⁵⁸ Tome u prilog ide i činjenica da na drugim mjestima grčko-rimski historik nije odveć nesklon vojsci – naprotiv, drži je temeljnim osloncem carske vlasti.⁵⁹ Prije bi se, dakle, moglo reći da je Dion gajio višeznačan odnos spram vojnih pitanja. Konačno, njegov *cursus honorum* možda je najjači argument za takvo domišljenje. Već smo istaknuli da je kao carski legat nekoliko godina proveo u Dalmaciji i Gornjoj Panoniji. Ako ranije i nije uspio točno procijeniti važnost i mijene vojničkog ponašanja, sad mu je to postala najpreča dužnost. Na jednom mjestu i sâm podsjeća kako je tada zapovijedao i – na posredan način – što očekuje od vojnog zapovjednika:

Τοσαύτη γὰρ ἄμα τρυφῇ καὶ ἐξουσίᾳ ἀνεπιπληξία τε χρώνται ὥστε τολμῆσαι τοὺς ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ τὸν ἄρχοντα σφῶν Φλάουιον Ἡρακλέωνα ἀποκτεῖναι, καὶ τοὺς δορυφόρους πρὸς τῷ Οὐλπιανῶ καὶ ἐμὲ αἰτιάσασθαι ὅτι τῶν ἐν τῇ Παννονίᾳ στρατιωτῶν ἐγκρατῶς ἦρξα, καὶ ἐξαιτῆσαι, φοβηθέντας μὴ καὶ ἐκείνους τις ὁμοίως τοῖς Παννονικοῖς ἄρχεσθαι καταναγκάσῃ. (LXXX, 4, 2)

Postupaju, naime, s toliko mekoputnosti, samovolje i raskalašenosti da se oni u Mezopotamiji usudiše ubiti svoga zapovjednika Flavija Herakleja. Pretorijanci su i mene tužili Ulpijanu da sam strogo zapovijedao vojnicima u Panoniji te su – u strahu da i njih poput panonskih trupa tko ne nagna da se podvrgavaju zapovjedima – tražili moju predaju.

Ovome valja pridodati i to da je Kasije Dion, kako i priliči rimskome magistratu, zdušno podupirao slogu (ὁμόνοια), zazirući od naglih društvenih mijena i ustanaka (στάσις). Tako će jednom ustvrditi da su sve promjene veoma opasne, a pogotovo izmjene državnog uređenja, jer nanose štetu pojedincima i državama (3 F, 12, 3). To je uostalom u skladu s grčkom političkom mišlju carskoga vremena.⁶⁰ Ne treba k tome smetnuti s uma da je naš povjesničar i sâm živio u bremenitim vremenima, te nije ostajao ravnodušan kad je riječ o vojnom neposluhu.

Kratke vijesti o panonskoj pobuni kriju još potkrepa piščevih stavova. Tako je primjerice E. Schwartz, u staroj ali i danas korisnoj natuknici, bio primijetio da pisac u opisu pobune manje pribjegava retorici nego što to inače radi kad su u pitanju scene borbe ili opsade.⁶¹ Tu bismo opasku mogli prihvatiti-

⁵⁸ Tako, pored Diona, o vojničkom nemaru pišu i *Vell. Pat.* II, 20,4; 61,2; 81,1; 125,1; *Tac. Ann.* I,16–17; II, 55,5; *App. BC* V, 17; *Veg.* III, 4.

⁵⁹ Usp. Mecenatev i Agripin razgovor o državnom uređenju (LII, 2 – 40).

⁶⁰ Gerhard J. D. Aalders, „Cassius Dio and the Greek World“, *Mnemosyne* 39 (1986), 300.

⁶¹ Schwartz, *Cassius Dio*, 1687–1692.

ti, ali opet samo uvjetno. Naime, Dion se, kao i obično, ne osvrće na ponašanje ljudstva *expressis verbis*, ali ipak poseže za biranim izrazima. Time ostavlja dojam govorničke potkovanosti i ujedno kao da želi reći kako ne odobrava njihova djela. U potrazi za dokazima treba još jednom promotriti piščev vokabular. Vojnici su, naime, galamili (στρατιῶται ἔθορύβησαν), ponašali su se veoma buntovno (πολλὰ καὶ στασιαστικὰ ἔπραξαν), čak su pokušali ubiti svoga zapovjednika Junija Bleza (τὸν ἄρχοντά σφων Ἰούνιον Βλαῖσον ἀποκτείνειν ἐπεχείρησαν). Prijetili su, napokon, da će dići i lokalne žitelje te krenuti na Rim (τό τε ἔθνος ἀποστήσειν καὶ ἐπὶ τὴν Ῥώμην ἐλάσειν). Konačno, iznova su se uznemirili (ἐταράχθησαν) naočigled carevu sinu koji je trebao obuzdati njihov bijes, povrijedivši tada neke članove njegove pratnje (τῶν συνόντων αὐτῷ κατέτρωσάν τινας). Rabeći, dakle, niz efektivnih izraza u zgusnutom isječku, povjesničar nam približava sav *pathos* vojničkog nemira. Nije li to još jedan znak Dionova retoričkog umijeća preko kojeg, čak i u malom isječku kakav je opis panonske pobune, znalački prenosi načela onodobne kulture?

Pored ovih naizgled očitih sredstava, autor navodi čitatelja na zaključke i drugim biranim izrazima. U prvom redu mislimo na izbor riječi koje upućuju na povod pobune. Premda to izravno nigdje ne spominje, Dion – izgleda – kani istaknuti da je upravo okupljanje postrojbi na jednome mjestu potaknulo pobunu.⁶² Tako u našem odlomku stoji da se ljudstvo sabralo u jedan tabor (συνελθόντες ἐς ἓν τεῖχος), što je sasvim sigurno ostavljalo negativan učinak na vojnu disciplinu. Nešto slično dade se razabrati i u jednom prizoru iz mnogo ranijeg djela, Ksenofontove *Anabaze* (5./4. st. pr. Kr.). Atenski prozaik – k tome i sâm vojskovođa – bilježi kako je jednoč zabranio vojnicima da se samovoljno saberu na jednome mjestu (μὴ ἔᾶσαι ξυλλεγῆναι αὐτομάτους; V, 7, 3). U pozadini takve naredbe očigledno se nalazio strah od pobune. Nema sumnje da je Dion čitao Ksenofonta, pa je osim iz vlastita iskustva i odande mogao saznati kako dišu vojnici prepušteni sami sebi.⁶³ Na koncu, da okupljanje vojnika nije šala, saznajemo i u zacijelo najpoznatijem odlomku njegova djela, u izmišljenom govoru o uređenju rimske države što su ga održali Mecenat i Agripa (LII). Pisac tamo stavlja Mecenatu u usta zahtjev da jedan zapovjednik ne bi smio rukovoditi s više od dviju legija (LII, 22, 4).⁶⁴

U kratkom odlomku o panonskoj pobuni daju se usto primijetiti i neke crte Tukididova utjecaja. Vidjeli smo, naime, da nered u ljetnom taboru veoma

⁶² Usp. Mallan, *A Historical and Historiographical Commentary*, 150–152.

⁶³ Ideju su kasnije preuzeli i drugi autori. Tako primjerice rimski vojni pisac Vegetije (4./5. stoljeće) u svome *Sažetku vojne vještine* (*Epitoma rei militaris*) upozorava na sličan problem (III, 4, 1).

⁶⁴ O opasnostima okupljanja vojnika na jednome mjesti usp. XLII, 54, 1; XLVI, 24, 2; LXVIII, 30, 3; LI, 3, 2; LVI, 12, 12; LXXVIII, 29, 1; De Blois, „Volk und Soldaten“, 2665.

podsjeca na Dionovo vlastito iskustvo maločas izdvojeno iz LXXX. knjige.⁶⁵ Mekopotnost, samovolja i raskalašenost, kako rekosmo, poznate su optužbe kojima je rimsko povijesno spisateljstvo žigosalo neposlušne trupe. Kasije Dion to prihvaća, ali sve zajedno uokviruje u širu sliku. Takav postupak nalikuje Tukididovu tumačenju ljudske prirode, prema kojem pohlepa i isprazna ambicija ponajviše upravljaju pojedincima.⁶⁶

Na koncu, Dionova promišljanja o ulozi vojske tijekom izmjene na prijestolju možda se najbolje naziru u odsječku što neposredno prethodi opisu pobune. Povjesničar ondje bilježi:

Ὁ δὲ οὖν Τιβέριος ταῦτα τότε ἐποίει τὸ μὲν πλείστον ὅτι οὕτω τε ἐπεφύκει καὶ οὕτω προήρητο, ἤδη δὲ καὶ ὅτι τὰ τε στρατεύματα, καὶ τὰ Παννονικὰ καὶ τὰ Γερμανικὰ, ὑπετόπει, καὶ τὸν Γερμανικὸν τῆς τότε Γερμανίας ἄρχοντα καὶ φιλούμενον ὑπὸ αὐτῶν ἐδέδει. τοὺς μὲν γὰρ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ὄντας τοῖς ὄρκοις τοῖς ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου καταδειχθεῖσι προκατέλαβεν· ἐς δὲ ἐκείνους ὑποπτεύων ἐπὶ ἀμφοτέρα ἀνεῖχεν, ὅπως, ἂν τι νεωτερίσαντες ἐπικρατήσωσιν, ὡς καὶ ἰδιωτεύων σωθῆ. καὶ πολλάκις γε διὰ τοῦτο καὶ ἀρρωστεῖν προσεποιεῖτο καὶ οἶκοι κατέμενεν, ἵνα μὴ ἀναγκασθῆ ἀποκεκριμένον τι εἰπεῖν ἢ πράττειν. (LVII, 3)

Tiberije je dakle svojevremeno ovako postupao najviše zato što je bio takve čudi i jer je tako odlučio, ali naposljetku i iz sumnje u panonske i germanske trupe, te jer je strahovao od Germanika, tada omiljenog upravitelja Germanije. Postrojbe u Italiji pridobio je zakletvama što ih je uveo August, a prema ostalima bio je nepovjerljiv. Stoga je odmjeravao između jednih i drugih, ne bi li – pobune li se legije i zavladaju – kao običan građanin sačuvaو živu glavu. Štoviše, zbog toga je često hinio bolest i ostajao kući, kako ne bi bio prisiljen reći ili učiniti nešto konkretno.

Iz ovoga navoda naslućuju se barem dva moguća zaključka. Jedan ukazuje na to da su panonske i germanske trupe gajile otvoreno neprijateljstvo spram Tiberija u času njegovog dolaska na tron, a drugi da sâma smjena vladara uopće nije išla glatko.⁶⁷ Stoga se još jednom otvara pitanje je li Dion do ove

⁶⁵ Pored povoda za pobunu, i neka vojnička postupanja mogla bi se povezati s gornjim ulomkom iz LXXX. knjige. Tako Dionov spomen zapovjednika Bleza (LVII, 4, 2) neodoljivo podsjeća na piscu suvremena vojnog zapovjednika Flavija Herakleja (LXXX, 4, 2). Poveznica je u tome što su oba legata žrtve buntovne rulje, dok podrobnija analiza – za razliku od Tacita – opet izostaje.

⁶⁶ O Dionovu oponašanju Tukidida v. Hose, „Cassius Dio“, 464; usp. Meyer Reinhold, „In praise of Cassius Dio“, *L'Antiquité Classique* 55 (1986), 215; W. Rees, *Cassius Dio, Human Nature and the late Roman Republic*, PhD Thesis (Oxford, 2011), 62–86.

⁶⁷ Valja međutim imati na umu da je, barem prema Veleju Paterkulu (II, 104, 3 – 4), vojska obožavala Tiberija, što se odnosi upravo na germanske i panonske legije u vrijeme dok je Tiberije njima zapovijedaو u svojstvu Augustova legata. Dakako, Velejev otvoreno protiberijski iskaz treba uzeti sa stanovitim otklonom, kao uostalom i Dionov protuberijski.

građe došao pregledavanjem dostupne literature ili je, kao više puta prije i poslije toga, naveo podatke u kojima se zrcali njemu suvremena politička zbilja. Obje mogućnosti imaju snažno uporište; prva, jer nije nedostajalo pisaca koji su, pripovijedajući o Tiberijevu držanju g. 14., pošto-poto htjeli dovesti cara na zao glas; a druga, jer se u ovoj epizodi jasno odražava Dionovo osobno iskustvo iz vremena njegova službovanja u Rimu. Podsjetimo, zahvaljujući nasilnim prevratima iz godine petorice careva (193.) naš je povjesničar dobro znao što čeka državu ako više zapovjednika uživa naklonost pojedinih legija i nada se grimizu. Ono što nam se ovdje ipak čini važnijim od potrage za predloškom jest činjenica da, opisujući pobunu odmah pošto je skicirao odnos vladara i vojske, Dion tvrdi da su panonske legije odlučile postavljati i/ili skidati vladare.⁶⁸ Drugim riječima, ukazuje na to da 14. godine još uvijek nije bilo izvjesno je li vojska odgovorna prvom građaninu ili rimskom senatu i narodu.⁶⁹ Budući da Dion ne ulazi dublje u ovo pitanje, barem načelne odgovore trebalo bi potražiti u njegovim ocjenama vlasti, i to u knjigama što pokrivaju pad Republike i uspostavu Principata. Autor ondje razlikuje tri tipa državnog uređenja – monarhiju, demokraciju i dinastiju (LII, 1, 1). Posve očekivano, naklonjen je onome poretku koji najbolje skrbi o javnome redu.⁷⁰ Budući da je August, kombinirajući prvo i drugo uređenje (τὴν μοναρχίαν τῆ δημοκρατίᾳ μίξας; LVI, 43, 4) uspostavio dugoočekivani mir, on se uzima kao model sljedećim vladarima. Otuda bismo mogli zaključiti da je vlast jednoga čovjeka postala neizbježnom sudbinom i jamcem opstanka rimske države. Stoga i Dion monarhiju smatra trajnom datošću, a neuspjele pokušaje otpora carskoj vlasti vidi kao posljednicu promjenjivosti ljudske prirode. Kao posljednji argument takvu promišljanju, prisjetimo se opet kako pisac slika buntovničke postupke panonskih legija. On naime rabi grčke izraze: θορυβεῖν (bučati);

Uvjeti službe na koje su se žalile panonske i germanske postrojbe odnose se, konačno, na Augustovo, a ne na Tiberijevo doba, što – barem u tom smislu – s Tiberija skida mrlju omraženosti. Što se tiče ove opaske, zahvalnost dugujem anonimnom recenzentu / anonimnoj recenzentici ovoga rada.

⁶⁸ Usp. LVII, 4, 3: „Ἐν γὰρ τῇ μεταβολῇ τῆς ἀρχῆς πάνθ' ὅσα ἐπεθύμουν, ἢ αὐτὸν ἐκφοβήσαντες ἢ καὶ ἄλλω τινὶ τὸ κράτος δόντες, καταπράξειν ἠλπίζον.“ – *Tā uzdali su se da će na račun promjene vlasti postići sve što su htjeli, bilo zastrašivanjem ili tako što će dati vlast komu drugome.*

⁶⁹ Dion, doduše, na jednom mjestu ironično komentira Tiberijevu prijateljnost kad je riječ o tome komu pripadaju poluge vlasti: „Καὶ ἐπειδὴ γε κομψευσάμενός τις ἐπὶ τοῦτ' φρουρὰν αὐτῷ ὡς οὐκ ἔχοντι δοθῆναι ἐσηγήσατο, τὸν τε χλευασμὸν αὐτοῦ συνήκε, καὶ ἔφη καὶ ὅτι 'οἱ στρατιῶται οὐκ ἔμοι ἀλλὰ δημόσιοι εἰσι.' ταῦτά τε οὖν οὕτως ἔπρασσε, καὶ τὰ τῆς ἀρχῆς ἔργα πάντα διοικῶν ἤρνεϊτο.“ – *Kad je netko dosjetljivo predložio da mu se k tome udijeli i straža – kao da je nema – prozreo je njegovu šalu i rekao: „Vojnici ne pripadaju meni, već državi.“ Tako je dakle postupao, i tobože odbijajući, upravljao je čitavom državom. Međutim, ono što je slijedilo u Panoniji stubokom se razlikuje od careva viđenja (usp. bilj. br. 70). Zanimljivo, Tiberije je iskreno i bez uvijanja prihvatio vlast tek pošto su nemiri utihnuli (LVII, 7, 1).*

⁷⁰ Usp. Millar, *Study*, 74–75.

στασιαστικά πράττειν (činiti strančarenja); ἀποκτεῖναι ἐπιχειρεῖν (navaliti i ubiti); ταραττειν (uznemiravati); κατατιτρώσκειν (ozlijediti); ἀφιστάναι (odmetnuti se). I dok njihovo tumačenje u *Rimskoj povijesti* izostaje, ovi izrazi ipak upućuju na nemire i prevrate iz nestabilnih vremenâ što su prethodila principatu, i kao takvi u suprotnosti su s Dionovim viđenjem valjano organizirane države. U tome se dakle nazire i njegov stav o pobuni panonskih legija.

4. Zaključak

Vrijednost dvaju stožernih izvora za pobunu panonskih legija g. 14. ne iscrpljuje se samo u činjenici što su oteli zaboravu jednu epizodu rimske povijesti. Tacitovi i Dionovi opisi upućuju na niz istraživački poticajnih pitanja i barem donekle otkrivaju što je u pozadini njihovih kazivanja. Neobično podroban odjeljak iz prve knjige *Anala* sugerira da su stariji pisci i autorova ranija djela zacijelo najviše oblikovali njegove stavove o vojničkom neposluhu. Unatoč pesimističnu tonu, Tacit ovdje ne propituje same temelje principata niti za to optužuje trupe, no ipak sa sumnjom gleda na održivost takva sustava. Vojnički zahtjevi i kićeni govori radije pozivaju na suosjećanje s legijama zbog teških uvjeta njihove službe. Dionove pak bilješke naizgled idu na ruku kritičarima koji mu predbacuju manjak originalnosti. Međutim, unatoč štedljivim vijestima o pobuni, njegova je prednost u tome što donosi niz komparativnih primjera na drugim mjestima u *Povijesti*. Usporedi li se ovaj opis s glavnim crtama njegove povjesnice, uočit će se temeljne sličnosti. Dion tako izbjegava detalje, ali cijeni točnost; ironičan je, ali ozbiljno shvaća opasnosti koje vrebaju u prevratima; gotovo ništa ne tumači, ali upućuje čitaoca na zaključke. Napokon, u njegovu se odlomku razaznaju i neka obilježja grčke kulture carskoga doba. Iako u jezično-stilskom smislu dva iskaza mjestimice nalikuju jedan na drugi, podudarnosti su nedovoljne za ocjenu da je mlađi pisac preuzimao podatke od starijeg. Izgleda da bi bilo najuputnije reći kako su obojica crpli iz sličnih vrela, od kojih im barem jedno nije bilo zajedničko.

POPIS KRATICA

- ANRW* *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (Berlin / New York, 1972. –)
- CIL* *Corpus Inscriptionum Latinarum* (Berlin, 1853. –)
- ILS* *Inscriptiones Latinae selectae* (Berlin, 1892. – 1916.)
- PIR* *Prosopographia Imperii Romani Saec I. II. III* (Berlin, 1897. – 1898, 21933. – 2015.)
- RE* *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Stuttgart, 1890. – 1980.)

PRILOG

1. *Tac. Ann. I, 16. – 30.*

Hic rerum urbanarum status erat, cum Pannonicas legiones seditio incessit, nullis novis causis nisi quod mutatus princeps licentiam turbarum et ex civili bello spem praemiorum ostendebat. castris aestivis tres simul legiones habebantur, praesidente Iunio Blaeso, qui fine Augusti et initiis Tiberii auditis ob iustitium aut gaudium intermiserat solita munia. eo principio lascivire miles, discordare, pessimi cuiusque sermonibus praebere auris, denique luxum et otium cupere, disciplinam et laborem aspernari. erat in castris Percennius quidam, dux olim theatralium operarum, dein gregarius miles, procax lingua et miscere coetus histrionali studio doctus. is imperitos animos et quaenam post Augustum militiae condicio ambigentis inpellere paulatim nocturnis conloquiis aut flexo in vesperam die et dilapsis melioribus deterrimum quemque congregare.

Postremo promptis iam et aliis seditionis ministris velut contionabundus interrogabat cur paucis centurionibus paucioribus tribunis in modum servorum oboedirent. quando ausuros exposcere remedia, nisi novum et mutantem adhuc principem precibus vel armis adirent? satis per tot annos ignavia peccatum, quod tricena aut quadragesima stipendia senes et plerique truncato ex vulneribus corpore tolerent. ne dimissis quidem finem

Takvo bijaše stanje u Rimu kada panonske legije obuze duh pobune, bez ikakva osobita razloga, osim promjene vladara koja im pokazivaše put neredu i nadu u dobiti od građanskoga rata. U ljetnom taborištu prebivahu tri legije, pod zapovjedništvom Junija Bleza. Kad on dozna za Augustovu smrt i Tiberijevo stupanje na prijestol, bijaše, dijelom u znak žalosti, dijelom u znak radosti, obustavio uobičajene poslove. Tako postadoše vojnici nesložni i razuzdani, prisluškiavajući razgovore buntovnika, te najzad poželješe raspušten i dokon način života, zazirući od stege i rada. Bio je u okolu neki Percenije, jednoć vođa najmljenih pljeskača u kazalištu, zatim običan vojnik, drzak lajavac, i naučen, među spletkama glumaca, stvarati smutnije. Te neiskusne duše u dvoumici, s obzirom na položaj koji čeka ratnike poslije Augusta, zavođaše malo-pomalo u noćnim razgovorima, ili pak, pri smiraju dana, kada bi se oni mirniji razišli, okupljaše oko sebe najgore.

Kada su, najposlije, već i drugi bili spremni da podupru pobunu, podstrekač ih pitaše „zašto se poput robova pokoravaju malom broju centuriona, još manjem broju tribuna. Kada će se usuditi zatražiti olakšicu, ako se to neće, novom caru i koji se još koleba, uteći molbama ili oružjem? Dosta se dugo iz kukavosti griješilo, trideset ili četrdeset godina podnoseći službu, stari i većinom tijela iznakažena od rana. Pa ni otpustom iz službe

esse militiae, sed apud vexillum tendentis alio vocabulo eosdem labores perferre. ac si quis tot casus vita superaverit, trahi adhuc diversas in terras ubi per nomen agrorum uliginos paludum vel inculta montium accipiant. enimvero militiam ipsam gravem, infructuosam: denis in diem assibus animam et corpus aestimari: hinc vestem arma tentoria, hinc saevitiam centurionum et vacationes munerum redimi. at hercule verbera et vulnera, duram hiemem, exercitas aestates, bellum atrox: aut sterilem pacem sempiterna. nec aliud levamentum quam si certis sub legibus militia iniretur, ut singulos denarios mererent, sextus decimus stipendii annus finem adferret, ne ultra sub vexillis tenerentur, sed isdem in castris praemium pecunia solveretur. an praetorias cohortis, quae binos; denarios acceperint, quae post sedecim annos penatibus suis reddantur, plus periculorum suscipere? non obtrectari a se urbanas excubias: sibi tamen apud horridas gentis e contuberniis hostem aspici.

Adstrepebat vulgus, diversis incitamentis, hi verberum notas, illi canitum, plurimi detrita tegmina et nudum corpus exprobrantes. postremo eo furoris venere ut tres legiones miscere in unam agitaverint. depulsi aemulatione, quia suae quisque legioni eum honorem quaerebant, alio vertunt atque una tres aquilas et signa cohortium locant; simul congerunt caespites, exstruunt tribunal, quo magis conspicua sedes foret. properan-

ne prestaje čovjek biti vojnik! Nego ostajući pod zastavom, pod drugim imenom, trpe iste tegobe. Ako pak tko tolikim jadima živ umakne, vuku ga još uvijek u daleke zemlje, gdje kao zemljište dobije muljevite baruštine ili zapuštene litice. Vojnička je služba doista u sebi tegobna i slabo unosna: deset asa na dan, toliko se cijeni duša i tijelo; od toga se ima pribaviti oružje, odijelo, šatori, od toga se iskupiti od okrutnosti centuriona i platiti oslobađanje od teških poslova. Ali, uistinu, šibe, rane, opore zime, mučna ljeta, krvav rat ili jalov mir, tomu nikada kraja. Jedini je lijek da se postane vojnik uz stalne uvjete: zaslužba jedan denar na dan; svršetak službe poslije šesnaeste godine; preko toga da nijesu obvezani ostati pod zastavom, i, u samom taboru, ima se nagrada isplatiti u novcu. Zar su pretorijanske kohorte, koje primaju dva denara na glavu, koje se nakon šesnaest godina vraćaju svojim ognjištima, izložene većim opasnostima? Ne obscjenjuje straže u Rimu; međutim on, među divljim narodima, vidi iz svojega šatora neprijatelja.“

Gomila vojnika odgovarala je bučnim poklicima, te kojekako raspirujući jedan drugoga, ovaj predbacivaše znake od šiba, onaj svoje sijede kose, većina svoja otrcana odijela i gola tijela. Najposlije, u svojoj goropadnosti dođoše dotle te se dogovarahu da tri legije združe u jednu. Iz ljubomornosti odustaše od toga, jer je svatko htio tu čast za svoju legiju; utječu se drugom sredstvu te zajedno postavljaju tri orla i stjegove kohorti. U isto

tibus Blaesus advenit, increpabatque ac retinebat singulos, clamitans 'mea potius caede imbuite manus: levioze flagitio legatum interficietis quam ab imperatore desciscitis. aut incolumis fidem legionum retinebo aut iugulatus paenitentiam adcelerabo.'

Aggerabatur nihilo minus caespes iamque pectori usque adcreverat, cum tandem pervicacia victi inceptum omisere. Blaesus multa dicendi arte non per seditionem et turbas desideria militum ad Caesarem ferenda ait, neque veteres ab imperatoribus priscis neque ipsos a divo Augusto tam nova petivisse; et parum in tempore incipientis principis curas onerari. si tamen tenderent in pace temptare quae ne civilium quidem bellorum victores expostulaverint cur contra morem obsequii, contra fas disciplinae vim meditentur? decernerent legatos seque coram mandata darent. adclamavere ut filius Blaesi tribunus legatione ea fungeretur peteretque militibus missionem ab se decim annis: cetera mandatuos ubi prima provenissent. profecto iuvene modi cum otium: sed superbire miles quod filius legati orator publicae causae satis ostenderet necessitate expressa quae per modestiam non obtinuissent. [...]

vrijeme nanose busenje i podižu tribinu da se mjesto zbora bolje vidi. Dok se oni žure, neočekivano dolazi Blez pa psuje, hoće da zadrži sad jednoga, sad drugoga. „Radije“, dovikuje im, „okvasite ruke u mojoj krvi: vaš zločin bit će manji ubijete li svoga zapovjednika nego ako se odmetnete od svojega cara. Ili ću živ zadržati svoje legije u vjernosti, ili ću, od njih umoren, pospješiti njihovo kajanje.“

Unatoč tomu rastao je humak od busenja i već je bio dosegao visinu prisiju, kada, najzad, svladani njegovom upornosti, napustiše pothvat. Blez im, s vještom rječitosti predoči „da se pobunom i nemirom ne smiju pred Cezara iznositi želje vojnika; da nikada prijašnje vojske pod bivšim zapovjednicima, nikada oni sami od božanskog Augusta nijesu nešto takvo nečuvveno zahtijevali; i da je nezgodan čas oteščavati brige novomu vladaru. Ako pak kane, u miru, pokušati, što nikada pobjednici u građanskim ratovima nijesu zahtijevali, zašto, ne obzirući se na pokornost i na svete zakone stege, snuju o nasilju? Neka odrede odaslanstvo i dadu mu naputke u njegovoj nazočnosti.“ Poviknuše neka Blezov sin, tribun, otiđe za izaslanika i neka traži za vojnike otpust iz službe nakon šesnaest godina; „što se tiče ostaloga, poručit će kad prvo uspije.“ Mladićev odlazak unese malko smirenja; no vojnici postadoše objesni, jer ta sama činjenica da je sinu zapovjednika stavljeno za dužnost zastupati stvar sviju, dosta pokazivaše da je nasilni postupak iznudio što pokornost ne bi bila postigla. [...]

(Preveo J. Kostović)

2. Cass. Dio LVII, 4.

Τοῦτον μὲν οὖν αὐτίκα ὑπεξείλετο, τὸν δὲ δὴ Γερμανικὸν δεινῶς ἐφοβείτο. ἐθορύβησαν μὲν γὰρ καὶ οἱ ἐν τῇ Παννονίᾳ στρατιῶται, ἐπειδὴ τάχιστα τῆς τοῦ Αὐγούστου μεταλλαγῆς ἦσθοντο· καὶ συνελθόντες ἐς ἐν τεῖχος, καὶ ἐκεῖνο κρατυνάμενοι, πολλὰ καὶ στασιαστικὰ ἔπραξαν. τά τε γὰρ ἄλλα καὶ τὸν ἄρχοντά σφωον Ἰούνιον Βλαῖσον ἀποκτεῖναι ἐπεχείρησαν, τοὺς τε δούλους αὐτοῦ συλλαβόντες ἐβασάνισαν. τό τε σύμπαν οὐθ' ὑπὲρ ἑκκαίδεκα ἔτη στρατεύεσθαι ἠθέλον, καὶ δραχμὴν ἡμερησίαν φέρειν τά τε ἄθλα εὐθὺς αὐτοῦ ἐν τῷ στρατοπέδῳ λαμβάνειν ἤξιουν, ἀπειλοῦντες, ἂν μὴ τύχωσιν αὐτῶν, τό τε ἔθνος ἀποστήσειν καὶ ἐπὶ τὴν Ῥώμην ἐλάσειν. οὐ μὴν ἄλλ' ἐκεῖνοι μὲν τότε τε μόλις ποτὲ ὑπὸ τοῦ Βλαῖσου πεισθέντες πρέσβεις πρὸς τὸν Τιβέριον ὑπὲρ αὐτῶν ἔπεμψαν· ἐν γὰρ τῇ μεταβολῇ τῆς ἀρχῆς πάνθ' ὅσα ἐπεθύμουν, ἢ αὐτὸν ἐκφοβήσαντες ἢ καὶ ἄλλω τινὶ τὸ κράτος δόντες, καταπράξειν ἠλπίζον· καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ Δρούσου σὺν τοῖς δορυφόροις ἐπελθόντος σφίσιν ἐταράχθησαν μὲν, ἐπεὶ μηδὲν αὐτοῖς βέβαιον ἐλέγετο, καὶ τῶν τε συνόντων αὐτῷ κατέτρωσάν τινας καὶ αὐτὸν τῆς νυκτὸς περιεφρούρησαν, μὴ διαφύγη, τῆς δὲ δὴ σελήνης ἐκλιπούσης ἐνθυμηθέντες ἀπημβλύνθησαν, ὥστε κακὸν μὲν μηδὲν ἔτ' αὐτοὺς ποιῆσαι, πρέσβεις δ' αὐθις πρὸς τὸν Τιβέριον ἀποστεῖλαι. κὰν τοῦτω χειμῶνος μεγάλου γενομένου, καὶ δι' αὐτὸν ἐς τὰ οἰκεῖα ἐκάστων τεύχη ἀναχωρησάντων, οἱ τε θρασύτατοι

Njega [Agripu Postuma, op. prev.] smjesta dade ukloniti, a Germanika se silno bojao. Međutim, vojnici u Panoniji stanu galamiti čim doznaju za Augustovu smrt. Sakupe se potom u jedan tabor, utvrde ga i ponashahu se veoma buntovno. Osim toga, pokušaju usmrtiti čak i vlastita zapovjednika Junija Bleza, pohvataju njegove robove i stave ih na muke. Zahtijevahu da vojna služba potraje sveukupno ne više od šesnaest godina, da im plaća iznosi jednu drahmu dnevno, te da smjesta ondje u taboru dobiju nagrade, grozeći se da će, ne bude li im udovoljeno, dići narod na ustanak i krenuti na Rim. Najzad ih Blez teškom mukom nekako privoli, pa u svoje ime otpošalju izaslanike Tiberiju. Polagali su naime nade u to da će na račun promjene vlasti postići sve što su naumili, bilo zastrašivanjem ili tako što će predati vlast komu drugom. Nakon toga Druz s pretorijanskom gardom stigne k njima. Oni se onda uznemire pa – budući da im nije pružio nikakva jamstva – raniše neke članove njegove pratnje, a njega samog, da im ne bi umaknuo, okruže noćnom stražom. Uto nastane pomrčina Mjeseca što oni uzeše k srcu i popuste, tako da im više ne učiniše nikakva zla, već iznova odašalju poslanike Tiberiju. Zatim se digne silna oluja i zbog nje se povuku u svoje tabore. A Druz – tobože radi nečega drugog – pozove najsmionije među njima u vlastiti šator te ih uz pomoć svojih pratio- ca sasječe; jedne na ovaj, druge na

ὑπό τε τοῦ Δρούσου καὶ ἐν αὐτῇ γε
τῇ σκηνῇ αὐτοῦ, μεταπεμφθέντες ὡς
καὶ ἐπ' ἄλλο τι, καὶ ὑπὸ τῶν συνα-
κολουθησάντων αὐτῶ ἄλλοι κατ' ἄλ-
λον τρόπον ἐφθάρησαν, καὶ οἱ λοιποὶ
κατέστησαν, ὥστε καὶ πρὸς τιμωρί-
αν τινὰς ὡς καὶ αἰτίους τῆς στάσεως
γεγονότας ἐκδοῦναι.

onaj način. Naposljetku se i ostali
umire i predaju neke začetnike po-
bune da ih se kazni.

Summary

SEditio & ΣΤΑσις: TACITUS AND CASSIUS DIO ON THE REVOLT OF THE PANNONIAN LEGIONS IN AD 14

Several ancient writers mention the revolt of the Pannonian legions that broke out almost immediately upon Augustus' death in AD 14. The most comprehensive evidence of these events can be found in Tacitus' *Annals* and, to some extent, in Dio's *Roman History*. Placed within a broader context of Tiberius' ascension to the imperial throne, the two narratives vividly depict the army's mutinous acts. This paper relies on Tacitus' and Dio's accounts, and discusses the similarities and differences between the two sources. More precisely, it examines the way in which the authors' attitudes influenced their reports on the Pannonian revolt. The intention is to sketch out a coherent picture of what shaped Tacitus' and Dio's views.

Surprisingly extensive and elaborate, Tacitus' account implies that his views on military disobedience were heavily influenced both by earlier authors and his own previous works. Despite the pessimistic tone, there is no reason to assume that Tacitus questioned the very foundations of the Principate, nor that he accused troops of such deeds. On the other hand, Dio's chapter is concise and seemingly fails to offer additional information. However, the Greek author provides a number of comparative examples elsewhere in the *Roman History*. If carefully scrutinized, they show that Dio's views were shaped by his personal experience and by contemporary Greek culture. Even in that short paragraph, one can discern the following features: Dio avoids details, but prefers accuracy; he is ironic, but well aware of the threat of military unrest; he offers no comment, but infers conclusions. The similarities between the two narratives are insufficient to imply that Dio relied mainly on Tacitus' data. It seems that the two authors drew from a variety of sources, and that at least some of them were known exclusively to Dio.

Key words: Tacitus, Cassius Dio, Pannonia, historiography, Roman history, Roman army

Josip Parat

Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Ante Starčevića 8
HR-35000 Slavonski Brod
josip.parat@gmail.com